

DEPOZIT SIYOSATINI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI

DSc, Professor Shermuxamedov B.U.
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. *Depozit siyosatini shakllantirish xar bir tijorat banking muhim siyosatlaridan birdir, bu siyosat orqali tijorat banlari resurslarni samarali jalb qilish o'rganiladi. Umuman olganda, depzit operatsiyalari va ularni takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolarning hal etilishiga qaratilgan ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishning zarurligi ushbu maqola mavzusining dolzarbligini belgilaydi.*

Kalit so'zlar: *depozit, depozit siyosati, muddatli depozitlar, depozit operatsiyalari, passiv operatsiyalar, marketing siyosati, depozit bazasi.*

Аннотация. *Формирование депозитной политики является одной из важных политик любого коммерческого банка, посредством этой политики изучается эффективное привлечение ресурсов коммерческих банков. В целом необходимость разработки научных предложений и практических рекомендаций, направленных на решение проблем, связанных с депозитными операциями и их совершенствованием, определяет актуальность темы данной статьи.*

Ключевые слова: *депозит, депозитная политика, срочные депозиты, депозитные операции, пассивные операции, маркетинговая политика, депозитная база.*

Abstract: *the formation of a deposit policy is one of the important policies of any commercial bank; through this policy, the effective attraction of resources of commercial banks is studied. In general, the need to develop scientific proposals and practical recommendations aimed at solving problems associated with deposit operations and their improvement determines the relevance of the topic of this article.*

Key words: *deposit, deposit policy, time deposits, deposit operations, passive operations, marketing policy, deposit base*

1. Kirish.

Depozit siyosatini shakllantirish jarayoni bankning foiz siyosati bilan chambarchas bog'liq, chunki depozit foizi resurslarni jalb qilishning samarali vositasidir. Uy xo'jaliklari depozitlari bozorining o'ziga xos xususiyati - bu depozitlarga bo'lgan talabning shakllanishiga foiz stavkalarining sezilarli darajada ta'sir qilishi, ya'ni banklar tomonidan qo'yilgan depozitlar bo'yicha foiz stavkalari asosan ularning resurs bazasining o'sish sur'atlarini belgilab beradi. Bundan tashqari, banklarning turli guruhlar uchun bu ta'sir har xil darajada namoyon bo'ladi. Bozorning bu xilma-xilligi banklar o'rtasida bozor ulushlarini sezilarli darajada qayta taqsimlanishiga olib keladi.

Mamlakatda milliy valyutaning qadrsizlanishining bir qancha sabablari mavjud. Bunga misol qilib, aholida bo'sh turgan pul mablag'larini o'z uyida jamg'arishi hisoblanadi.

Buning salbiy taraflari shundan iboratki, buning natijasida mamlakatdagi pul aylanish sikli axoli qo'lidagi jamg'armalarga kelganda uziladi va Markaziy bank mamlakatdagi pul massasini to'g'ri aniqlay olmaydi va shu sababli aholi qo'lida jamg'arma bo'lib turgan pul mablag'i tovar bilan ta'minlanmagan pul massasiga aylanadi. Bu esa mamlakatdagi milliy valyutaning qadrsizlanishiga olib keladi. Aholidagi bo'sh pul mablag'larini tijorat banklariga jalb etishda Prezidentimizning murojaatnomalarida quyidagicha fikr bildirilgan: "Bugungi kunda banklarga qo'yilgan depozitlarning 70 foizi qisqa muddatli bo'lgani holda, kreditlarning 90 foizi uzoq muddatga berilgan" (Murojaatnoma, 2020). Shu o'rinda banklarning depozit bazasini kengaytirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish, depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchligini mustahkamlash vazifalari belgilab qo'yilganligi mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda tijorat banklarining depozitlari jalb qilish amaliyoti tahlili natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakatimiz bank amaliyotida raqobat muhiti yaxshi shakllanmagan. Masalan, yirik tijorat banklari depozitlari hajmi mamlakatimiz jami depozitlarining 50 foizini tashkil qilayotganligi bank tizimi depozit bazasining mustahkamlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston bank tizimini isloh qilish bank xizmatlarining ommabopligini oshirish, banklarning mamlakat chekka hududlariga kirib borishini jadallashtirish bilan barcha aholi punktlarida bank xizmatlari turlarini kengaytirish, bank tizimiga zamonaviy servis yechimlari asosida axborot va moliyaviy texnologiyalarni keng joriy etish, shuningdek, moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda inson omili ta'sirini kamaytirish, bank sektorini iqtisodiy transformatsiyasi va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlanishini ta'minlash borasida strategik islohotlarni amalga oshirish bo'yicha ma'lum natijalarga erishilmoqda. "Zamonaviy moliyaviy xizmatlar, operatsiyalar va texnologiyalarni (fintex) hamda naqd pulsiz to'lovlarni rivojlantirish dasturini ishlab chiqish" (Farmon, 2022). Bo'yicha ustuvor vazifa belgilanganligi iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Shunga qaramasdan, "aktivlar va passivlar dollarlashuvining yuqori darajasi mavjudligi, kreditlar va depozitlarning yirik kompaniyalar va iqtisodiyotning alohida sektorlarida jamlanishi banklarni valyuta va kredit risklariga, shuningdek, likvidlik xavfiga duchor qiladi. 2020 yil boshida xorijiy valyutada nominallashtirilgan kreditlar jami kreditlar hajmining 48 foizini, chet el valyutasidagi depozitlar va fondlar esa jami depozitlar hajmining 44 foizini tashkil etadi" (Farmon, 2020). Mazkur holat tijorat banklarining depozit siyosatini metodologik asoslarini takomillashtirish borasidagi ilmiy tadqiqotlarning dolzarbligini asoslab beradi.

2. Adabiyotlar sharhi.

Tijorat banklarini depozit siyosatini shakllantirish oid xorijlik iqtisodchi olimlardan Vojjov A.P. (2006) tadqiqotlarida atroflicha o'rgaligan bo'lib, tadqiqot jarayonida mamlakat tijorat banklari depozit siyosatini muvofiqlashtirishda depozitlarni sug'urtalash va moliyaviy vositachilik: tizimini tashkil etish, bu borada depozitlarni sug'urtalash korporatsiyasi faoliyatini tashkil etish jarayonlari tadqiq etilgan. A.Eisdorfer (2010) tomonidan amalga oshiriladigan tadqiqotlarda tijorat banklari depozit siyosatini amalga oshirishda aktivlarni almashtirish masalasi yuqori xavf darajasini optimallashtirish imkoniyatini shakllantiruvchi omil sifatida qayd etiladi. Shuningdek, depozit siyosatida risk darajasini tahlil qilishda qat'iy tavakkalchilik natijasida kapital xavfi ko'tarilishi bilan bog'liq omilli jarayonlar tadqiqi o'z ifodasini topgan.

U.D.Ortiqovning (2008) fikricha, tijorat banklari depozit strategiyasini ishlab chiqish

va uni amaliyotga qo'llashda tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning sababi shundaki, tijorat banklarining depozit siyosatida qo'llanilayotgan taktik vositalarning qay darajada depozit strategiyasiga mos kelayotganligini aniqlash imkoniyati tijorat banki depozit bazasining barqarorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni tahlil qilish asosida yuzaga keladi. A.M.Rahimov (2019) bank va mijoz o'rtasida tuzilgan shartnomaga asosan muayyan maqsadlarda bankka pul mablag'larini jalb qilish va ularni saqlash bilan bog'liq operatsiya sifatida ta'kidlaydi va tijorat banklarining iqtisodiyotdagi bo'sh pul mablag'larni yetarli darajada jalb etishi va ushbu mablag'larni samarali joylashtirishi muhim vazifalardan biri hisoblanishini qayd etadi.

3. Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolada tijorat banklari tomonidan depozit siyosatining amalga oshirishning joriy holati tahlil qilinib, bank resurs bazasining barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar aniqlangan. Tahlil jarayonida ilmiy abstraksiyalash, ekspert baholash, induksiya va deduksiya, taqqoslash, tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan.

4. Tahlil va natijalar.

Depozit bazasining barqarorligini ta'minlash uchun quyidagi ko'rsatkichlar dinamikasini kuzatish kerak: depozit so'mning o'rtacha muddati, omonatlarning hisob-kitob darajasi.

Depozit so'mni (O'R) o'rtacha saqlash muddati ko'rsatkichi 1-formula bo'yicha hisoblanadi:

$$O'R = O(o'r) / B \cdot D,$$

Bu erda $O(o'r)$ - davr uchun omonatlarning o'rtacha qoldig'ining ko'rsatkichi (ming so'mda);

D - davrdagi kunlar soni;

B - bank tomonidan depozitlarni chiqarish bo'yicha aylanma ko'rsatkichi (ming so'mda).

I.G.Shaposhnikovning fikricha depozit siyosatning yaxlitligi quyidagi aloqalar bilan tavsiflanadi:

1.Kredit tashkilotini depozit siyosatini yaxshilash va doimiy takomillashtirish ularning o'zaro (Genetik darajada) ham jixatlikda rivojlanishini taqozo etadi.

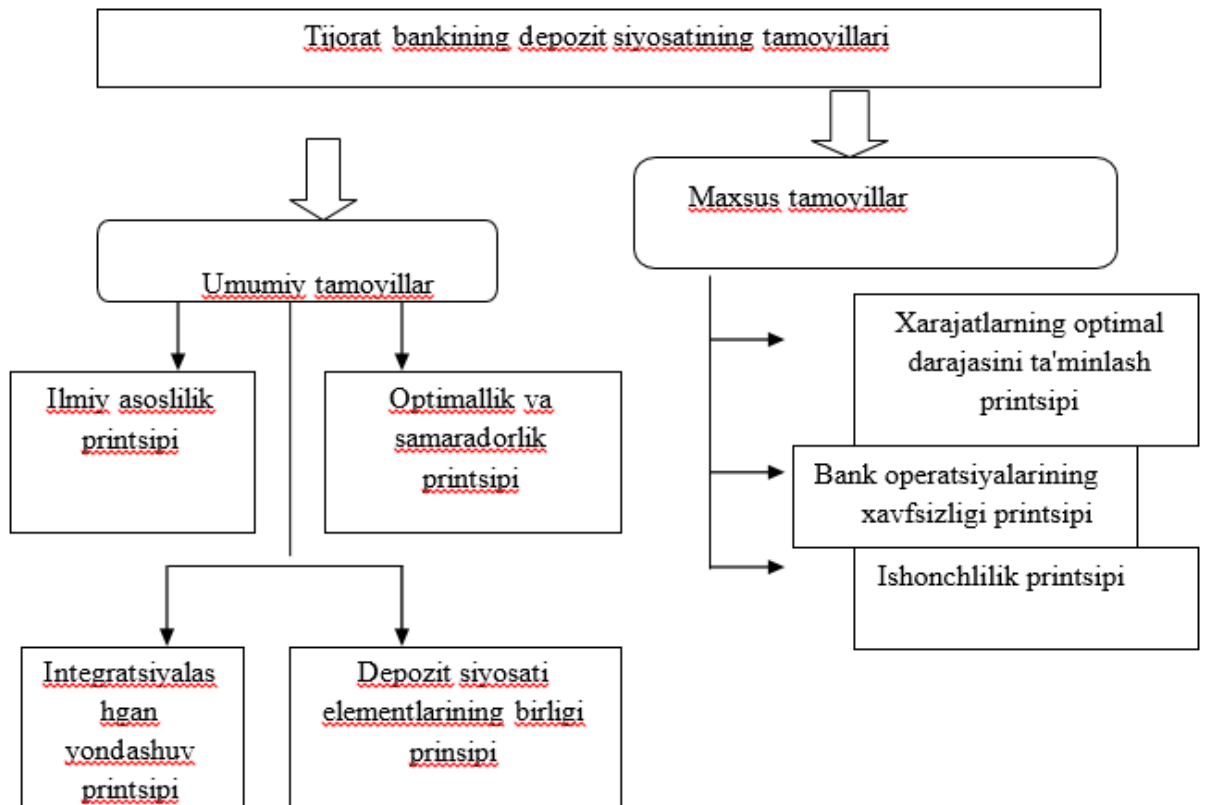
2.Boshqaruv aloqalari tanlovi: depozitlashtirish maqsadi va ustunliklari orqali aniqlanuvchi depozit siyosatining huquqiy baza va tashkiliy omillari orasida. Depozit operatsiyalarini amalga oshirish prinsiplari va huquqiy asoslariga bog'liq bo'lgan depozit operatsiyalari texnologiyalari va huquqiy bazalari.

Tashkiliy va texnologik unsurlar – banklarning depozit siyosati tashkil etilishi depozitlash texnologiyalarida namoyon bo'ladi.

Funksional aloqalar – bir xil funksiyalarni bajaruvchi element (unsur)lardan iborat bo'ladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha elementlar depozit siyosati tarkibiy qismi sifatida 1-rasmda keltirilgan.

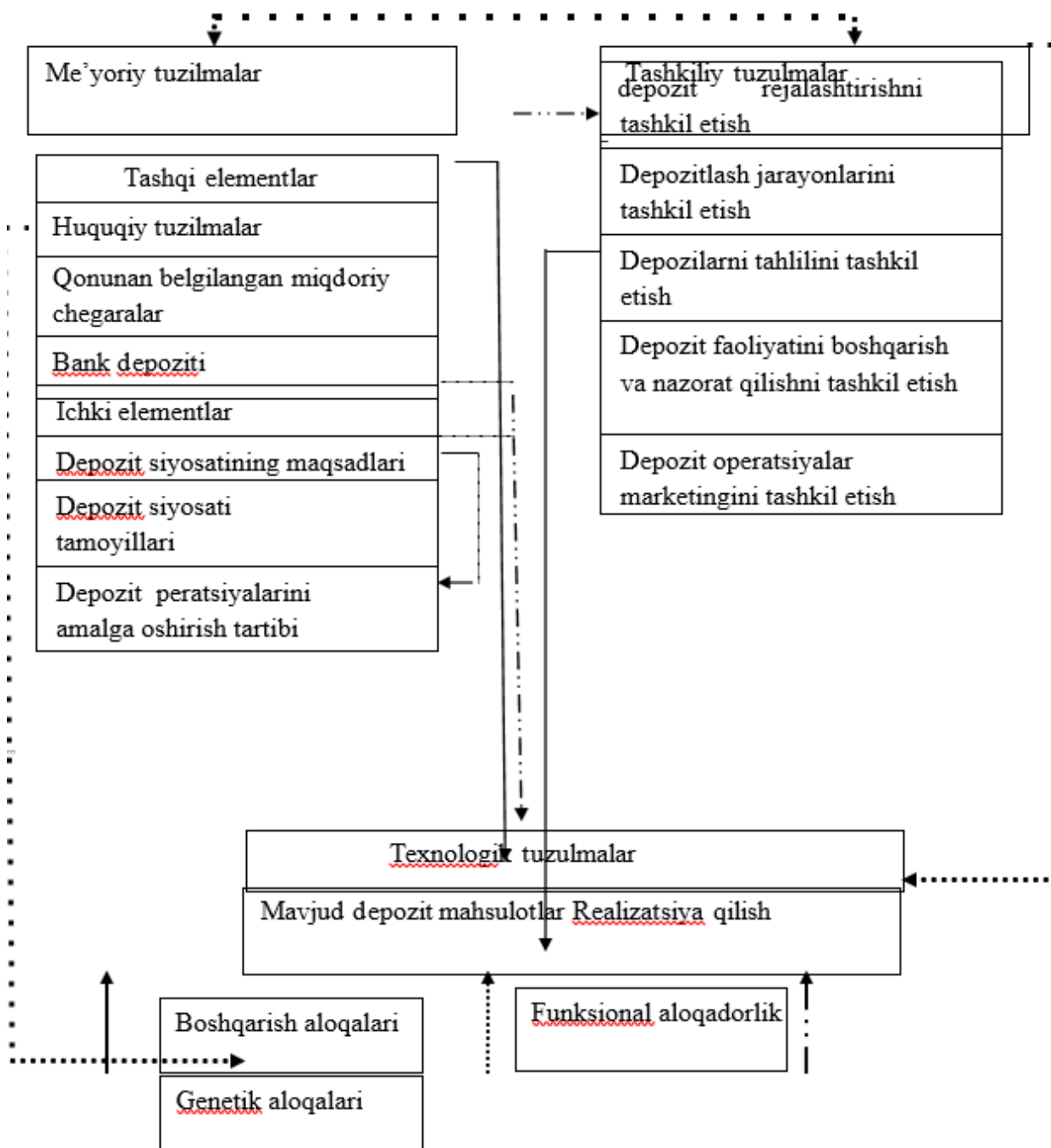
Banklarning depozit siyosati asosida depozitlash jarayonini chegaralarini aniqlash muhim hisoblanadi.

1-rasm – Tijorat bankining depozit siyosatini shakllantirish tamoyillari
(V.A.Chelnokov, 2015).

V.A.Chelnokov (2015) ta’kidlaganidek. Depozit siyosatini maqsadini amalga oshirish, quyidagi masalalarni xal etishga yo’naltirilgan bo’ladi:

1. bank foyda olish yoki kelgusida daromad olish uchun sharoit yaratish maqsadda depozit operatsiyalarini amalga oshirish jarayonlariga yordam berish;
2. bank likvidligini kerakli darajada ta’minlay olish;
3. depozitlarning turli shakllari va depozit operatsiyalari sub’ektlarining diversifikatsiyasini ta’minlash;
4. Kredit qo’yimalari va depozitlar muddatlari bo’yicha ssuda to’lash operatsiyalari va depozit operatsiyalari o’rtasida o’zaro kelishiish va aloqalarni vo’llab-quvvatlash;
5. depozit schetdagi erkin mablag’larni minimalligini ta’minlash;
6. o’zgaruvchan foyiz stavkasi siyosatini amalga oshirish;
7. jalb qilinayotgan resurslar foyizlarini kamaytirish manbalari va yo’llarini doimo qidirib topish;
8. mijozlarga xizmat ko’rsatish sifatini va madaniyatini oshirish hamda bank xizmatlarini rivojlantirish

2-rasm - Depozit siyosatining tuzilishi (V.A.Chelnokov, 2015).

Depozit siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda jismoniy va yuridik shaxslarning o'ziga xosligidan samarali foydalanish

Depozit siyosati va amaliy faoliyat ishlab chiqilgan tamoyillarga mos kelishi hamda quyidagi talablarga javob berishi kerak

- Iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi;
- Raqobatbardoshligi;
- Ichki yakdillik.

5. Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining iqtisodiyotdagi bo'sh pul mablag'larni etarli darajada jalb etishi va ushbu mablag'larni samarali joylashtirishni boshqarish hozirgi kunda ularning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Buning asosiy sababi, O'zbekistonda

bozor munosabatlarning tobora chuqurlashuvi va iqtisodiyotning yanada erkinlashtirilishi natijasida tijorat banklari o'rtasida moliyaviy resurslarga bo'lgan talabning yanada kuchayganligidandir. Natijada, banklarning arzon va muddati jihatdan "uzun" mablag'larga bo'lgan ehtiyojining ortib borishi ushbu mablag'larni shakllantirish va ularni samarali boshqarish muhim masalalardan biri bo'lib qoldi. Mazkur holat mamlakat miqyosida mavjud bo'lgan vaqtincha bo'sh pul mablag'larni banklar o'rtasida "taqsimlash"da va moliya bozoridan qo'shimcha resurslarni jalb etishda banklar o'rtasidagi erkin raqobatni kuchayishiga ijobiy samara ko'rsatmoqda. Yuqoridagi tadqiq va tahlillar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi: - aholidagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larini bank depozitlariga jalb etishni rag'batlantirish maqsadida soliq imtiyozlarini yaratish.

- tijorat banklari tomonidan aholi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar talab va istaklarini hisobga olgan holda omonat va depozitlarning yangi jozibador turlarini muntazam ravishda joriy qilib borish;

- Markaziy bank tomonidan tijorat banklari depozit siyosatiga qo'yiladigan talablar ishlab chiqish;

- tijorat banklariga depozitlar jalb qilish bo'yicha qisqa va uzoq muddatli bank strategiyalarini ishlab chiqish;

- banklar tomonidan depozit sertifikatlarini chiqarish amaliyotini rivojlantirish;

- aholining depozitga qo'yayotgan mablag'larining qaytarilishida banklarning nazoratini oshirish va shu orqali aholining banklarga bo'lgan ishonchini mustahkamlash; - banklararo depozitlarni jalb qilish amaliyotini kengaytirish orqali bankning resurs bazasini mustahkamlash. O'ylaymizki, yuqoridagi takliflarning amaliyotga joriy etilishi mamlakatimiz tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirish hamda buning natijasida banklarning depozit bazasini kengaytirishga xizmat qiladi

Adabiyotlar:

Eisdorfer A. (2010). Risk-shifting and investment asymmetry. Finance Research Letters, 7(4): 232-237. doi: 10.1016/j.frl.2010.05.005

Murojaatnoma (2020) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisning Senati va Qonunchilik palatasiga Murojaatnomasi.

Farmon (2017) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son.

Вожжов А.П. (2006) Процессы трансформации банковских ресурсов. Монография. Севастополь: СевНТУ, 339 с

Ортиков У.Д. (2008) Банк ресурслари ва уларни бошқариш. "Молия, пул муомаласи ва кредит" и.ф.н. дисс. автореферати. Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси.-Т., -20 б.

Раҳимов А.М. (2019) Тижорат банклари депозит базаси ва уни кенгайтириш йўллари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати, -Т.: "IQTISOD-MOLIYA" нашриёти, 54 б.

Фармон (2022) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Фармонининг иловасини 116 банди.

Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон Фармони билан тасдиқланган «2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш Стратегияси».

Челноков В.А. (2015) Банки и банковские операции: учебник / под ред. В.А. Челнокова. М.: Высшая школа, 296с.